

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları: 1487
İbn Haldûn'da Peygamber Tasavvuru
Dr. Muhammet Fatih ÇAKMAK

Yayın Koordinatörü
Murat AYDEMİR
Tashih
Haluk Zahid KIZILYER
Kapak ve İç Tasarımı
Batuhan Yağız GÖKMEN

ISBN: 978-625-428-697-1

1. Baskı, Nisan 2025, Ankara 500 adet

© Bütün yayın hakları Türkiye Diyanet Vakfı'na aittir.
Bu eser Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık
Ticaret İşletmesi Yönetim Kurulu'nun 29.01.2025
tarih ve 195 sayılı kararıyla uygun görülmüştür.

*Bu eserin ilmi/edebî redaksiyonu İLK SAY Kurulu
marifetiyle yapılmıştır.*

Yayıncı Sertifika No: 48058

Ostim OSB Mah. 1256. Cad. No: 11
Yenimahalle/ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)
Faks: 0312 354 91 32
e-posta: bilgi@tdv.com.tr

İBN HALDÛN'DA PEYGAMBER TASAVVURU

DR. MUHAMMET FATİH ÇAKMAK

ÖZ GEÇMİŞ

1990 yılında Bolu Gerede’de doğdu. 2014 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesinden mezun oldu. Konya Necmettin Erbakan Üniversitesinde başladığı yüksek lisans eğitimini 2017 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı’nda bitirdi. Yine Ankara Üniversitesi bünyesinde aynı alanda “İbn Haldûn’da Hz. Muhammed Tasavvuru” başlıklı doktora çalışmasını tamamladı.

Çeşitli dergilerde yayın kurulu üyeliği, editörlük ve genel yayın yönetmenliği yaptı. Ankara merkezli yayın yapan özel bir radyoda yaklaşık 3 yıl program hazırlayıp sundu.

Yaklaşık 7 yıl boyunca görev yaptığı Türkiye Diyanet Vakfında sırasıyla TDV KAGEM Eğitim ve Akademik Faaliyetler uzmanı, özel kalem müdürü, kurumsal iletişim koordinatörü ve gönüllü koordinatörü olarak vazife yürüttü.

Ulusal ve uluslararası ölçekli gönüllülük ve gençlik hizmetlerinde proje editörlüğü ve koordinatörlük yapmaya devam ediyor. İslâm Tarihi, edebiyat, sivil toplum, toplam kalite yönetimi ve sair alanlarda yayın yapan dergilerde akademik ve kültürel yazılar yazmayı sürdürüyor.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesinde doktor öğretim görevlisi olarak çalışmalarına devam eden Çakmak, aynı üniversitede Kalite Koordinatör Yardımcısı görevini de yürütmektedir.

*Her daim desteğini eksik etmeyen kıymetli eşim Sümeyye
Çakmak Hanımefendi'ye ithafen...*

İÇİNDEKİLER

Ön Söz	XIII
Kısaltmalar	XIV
Giriş	1

BİRİNCİ BÖLÜM İBN HALDÛN'UN HAYATI, İLMÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

A. Hayatı	8
1. Eğitimi	18
a) Hocaları ve Talebeleri	20
B. İlmî Kişiliği	25
C. Eserleri	32
1. <i>Târîhu'l-İber</i>	32
a) Metodu	34
b) Yazılış Amacı	36
c) Kaynakları	38
d) Özellikleri	39
2. <i>Mukaddime</i>	41
a) Metodu	43
b) Yazılış Amacı	44
c) Kaynakları	46
d) Özellikleri	47
3. Diğer Eserleri	61
a) <i>et-Ta'rîf bi İbn Haldûn Müellifü Hâze'l Kitâb</i> <i>ve Rihletühû Garben ve Şarkan</i>	61
b) <i>Şifâü's-Sâil li-Tehzîbi'l-Mesâil</i>	64
c) <i>Lübâbü'l-Muhassal fî Usûli'd-Dîn</i>	65

4. Eserlerinde Kullandığı Bilgi Kaynaklarının Değerlendirilmesi.....	66
5. Hakkında Yapılan Çalışmalar ve Değerlendirmeler.....	76
DEĞERLENDİRME.....	83

İKİNCİ BÖLÜM

NÜBÜVETİN İSPATI BAĞLAMINDA İBN HALDÛN'UN HZ. MUHAMMED TASAVVURU

A. Gaybı Bilmesi.....	88
1. Vahye Muhatap Olması.....	91
2. İsrâ ve Mi'râc Tecrübesi.....	97
B. İsmet Sıfatı.....	98
1. Avret Mahallinin Açılmaması.....	98
2. Câhiliye Âdetlerinden Uzak Durması.....	99
3. Himaye Edilmesi.....	100
4. Şakk-ı Sadr Olayı.....	100
5. Rahip Bahîrâ Olayı ve İki Melek Tarafından Gölgelemesi.....	102
C. Sıdkı ile Bilinmesi.....	105
1. Dürüstlüğü ile Tanınması.....	106
2. Nezih Olması.....	108
3. Kâbe Hakemliği.....	108
D. Nesebiyle Bilinmesi.....	110
1. Asabiyetinin Güçlü Olması.....	110
2. Ehl-i Beytinin Neseben Temiz Olması.....	117
3. Yaşadığı Coğrafyanın Nebîlere Has Olması.....	118
E. Mûcizevi Yönü.....	122
DEĞERLENDİRME.....	127

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

PEYGAMBER'İN BEŞERÎ MÜNASEBETLERİ BAĞLAMINDA İBN HALDÛN'UN HZ. MUHAMMED TASAVVURU

A. Tevhid ve Adalet Davet Etmesi.....	138
1. Beşîr ve Nezîr Olması.....	139
2. İbadetlere Önem Vermesi.....	140
3. Hâkim ve Vâzî' Olması.....	140
B. Toplumsal Yapıyı İnşa Etmesi.....	143
1. Yeni Bir Umran Başlatması.....	143
2. Medine'nin Umranlaşması.....	146

3. Hasebe Dayalı Asabiyet Kurması.....	147
4. İ'lâ-yi Kelimetullahın Gayesi Olarak Gazve ve Serriyeler Düzenlemesi.....	151
5. Devlet ve Mülk Anlayışı.....	154
6. Maslahatın Gereği Olarak Hilâfeti Miras Bırakması.....	160
DEĞERLENDİRME.....	163
SONUÇ.....	169
KAYNAKÇA.....	175
1. Telif ve Tercüme Eserler.....	176
2. Süreli Yayınlar.....	179
3. Sempozyum Bildirileri.....	181
4. Ansiklopedi Maddeleri.....	182
5. Tezler.....	183
6. İnternet Kaynakları.....	184

ÖN SÖZ

İbn Haldûn (ö. 808/1406), çok yönlü bir âlim olarak İslâm dünyasında ve özellikle günümüz sosyal bilimler araştırmalarında hatırı sayılır bir yere sahiptir. Bir bütün olarak ilm-i umrân düşüncesiyle isminden ve nazariyatından söz ettirmeye devam ederken yeni araştırmalara kaynaklık teşkil etmektedir. Bu doğrultuda yaptığımız çalışmada Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı, risâleti ve kişiliği ile ilgili hususlarda İbn Haldûn'un bakış açısını ve inşa ettiği düşünce sistemini ele aldık. Bu doğrultuda *el-İber* adlı eseri ve onun bir cüzü olmakla birlikte müstakil bir eser olarak kabul gören *Mukaddime* adlı eseri merkeze aldık. Konumuzla ilgili, *el-İber*'in siyer bölümünü, *Mukaddime*'de ise konuyla ilgili gördüğümüz bütün bölümlerini taramak suretiyle kapsamlı bir araştırma yaptık.

Giriş ve üç bölüm ile sonuç kısmından oluşan çalışmamızda bütünlüklü bir İbn Haldûn portresi oluşturmaya gayret ettik. Konumuza esas teşkil eden İbn Haldûn'un Hz. Peygamber anlayışına ilişkin ise özgün bir perspektif sunmaya özen gösterdik. Araştırmamızı, fikrî yönü geniş bir ilim adamı olması sebebiyle İbn Haldûn düşünce sistematığının bütünlüğünü göz önünde tutmakla birlikte, İslâm tarihinin konuları içerisinde siyerle ilgili başlıkları kapsayacak şekilde sınırlandırdık.

Elinizdeki bu eser, "*İbn Haldûn'da Hz. Muhammed Tasavvuru*" başlıklı doktora tezi genişletilerek, gözden geçirilerek kitaplaştırılmıştır. Bu bağlamda ilmî birikimini ve akademik desteğini esirgemeyen saygıdeğer danışmanım Prof. Dr. İrfan Aycan Hoca'ma; yapıcı yaklaşım ve görüşleriyle çalışmanın zenginleşmesine katkı sunan Prof. Dr. Mehmet Emin Özafşar, Prof. Dr. Seyfettin Erşahin, Prof. Dr. Yasin Yılmaz ve Doç. Dr. Mustafa Necati Barış Hocalarıma; çalışmanın başından itibaren öngörülerinden ve yönlendiriciliğinden istifade ettiğim Dr. Necdet Subaşı Hoca'ma; eserin birçok aşamasına katkı veren Arş. Gör. Fahrettin Haliloğlu Hoca'ma teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken önemli bir vazife addederim. Tabii ki bu süreçte en büyük fedakârlığı gösteren eşime, aileme ve ismini zikredemediğim tüm sevdiklerime ayrı ayrı müteşekkirim. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınlarına ve çalışanlarına da ayrı ayrı şükranlarımı sunarım.

Eserin gerek siyer araştırmaları açısından gerek şahıs merkezli araştırmalar bakımından nitelikli ve kapsayıcı bir İbn Haldûn okumasına imkân vermesini temenni ediyorum.

Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Muhammet Fatih ÇAKMAK
Ankara 2025

■

GİRİŞ

■

İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) ortaya koyduğu düşünce birikimi, tıpkı geçmişteki gibi günümüz akademi dünyasının birçok alanında yer edinmekle birlikte sosyal bilimler ve diğer disiplin uzmanlarına farklı araştırma fırsatları sunmaktadır.

Çalışmamızda yeni araştırmalar açısından velûd bir isim olan İbn Haldûn'un kendi eserlerini birincil kaynak olarak; tarihçi kimliği ve nazariyatı üzerine ulusal ve uluslararası bilimsel çalışmaları ikincil kaynak olarak kullanmak suretiyle onun Hz. Peygamber tasavvurunun ortaya konması amaçlanmaktadır. Sade bir ifadeyle, "İbn Haldûn bir siyer yazacak olsa, nasıl bir siyer yazardı?" sorusu bu çalışmanın hareket noktasını oluşturmuştur.

Çalışmamızda İbn Haldûn'un merkeze alınmasının nedenleri ise şöyle sıralanabilir:

- İbn Haldûn, düşünce tarihinin önemli bir ismidir. Kendi özgünlüğü içerisinde ortaya koyduğu tarih anlayışı ve tarih yazıcılığı kayda değer ve araştırılması gereken bir noktada yer almaktadır.
- Müellifin yaşadığı 14-15. yüzyıllar artık İslâmî ilimlerin teşekkül süreçlerinin büyük ölçüde tamamlandığı; inanç ve yorum bakımından farklılıkların belirginleştiği bir dönemdir. Bu dönemde klasik eserler olarak adlandırılan ve birincil kaynak niteliği taşıyan eserlerin neşirleri artık tamamlanmış; akabinde tarih yazıcılığı ve usulüne ilişkin yöntem arayışları sürdürülmüştür. İşte büyük ölçüde eserlerin ve tarih usulünün teşekkül süreçlerinin tamamlandığı bir dönem olan 14-15. yüzyılda yaşayan İbn Haldûn'un mevcut tarihî bilgiler ışığında toplumu ve toplumsal hayatın dinamiklerini nasıl anladığını, tarihî olayları araştırmasına esas teşkil eden "olanı olduğu gibi" anlama gayretini, Hz. Muhammed'i düşünce dünyasında nasıl konumlandığını ortaya koymak ve aynı istikamette onun Hz. Muhammed tasavvurunun mahiyetini tespit etmek ayrı bir ehemmiyet kazanmaktadır. Bu çerçevede;
- "İbn Haldûn'un Hz. Peygamber anlayışı nasıldı? Hz. Peygamber'in sîretini, nübüvvetini ve özelde ilk muhatabı olan sahâbeyle genelde ise bütün beşeriyet ile kurduğu insan-toplum ilişkisini nasıl algıladı? Hz. Muhammed'i kıyamete kadar devam edecek bir yolun önderi, dünyevi ihtiraslardan uzak sade bir hayatı olan aile babası, siyasi ve sosyal hayatın içinde gazvelere ve çeşitli antlaşmalara yön veren bir komutan, erdem sahibi bir tüccar olarak mı görüyordu?" soruları bilim dünyasının, sosyologların, tarihçilerin, psikologların

ve benzerlerinin nazariyelerine ilham veren bir düşünürün anlam dünyasını keşfetmeye dönük olarak belki de şimdiye kadar hiç sorulmamış sorular olduğundan çalışmamız ayrı bir önem kazanmaktadır.

- Çalışmanın diğer bir önemli yanı da İbn Haldûn'un iddia ve görüşlerini değerlendirmede onun ilmî ve bilimsel söylemlerinin epistemik kaynağını keşfetme imkânı sunmasıdır. Zira bu çalışmayla modern sosyal bilimlere ya da sosyolojinin kavramları etrafında şekillenen bir İbn Haldûn'dan ziyade tarih, tefsir, hadis, fıkıh gibi İslâmî ilimlerden beslenen, epistemolojisini ve görüşlerini çok yönlü bir anlayışla mayalayan bir İbn Haldûn portresi ortaya çıkarılacaktır. Mamafih günümüzde yapılan birçok inceleme ve araştırmada İbn Haldûn'u belirli bir disiplinin sınırları ve kavramları etrafında tahdit etme, hatta yer yer modern Batı aklının bir mensubu olarak değerlendirme eğilimleri öne çıkmaktadır. Söz konusu eğilimlerin İbn Haldûn'u belirli konular ve disiplinler çerçevesinde sınırlandırmaktan ileri geldiği düşünüldüğünde, esasında onun fikriyatının temel İslâm ilimleri etrafında şekillendiğinin izah ve ispatı gerekli hâle gelmektedir. Bu durumda ise akıllara şu soru gelebilir: İbn Haldûn'u ve görüşlerini günümüz tabiriyle temel İslâm bilimleri çerçevesinde değerlendirmek ve buna göre anlamak da yine onu belirli bir disipline mahkûm etmeyecek midir? İbn Haldûn'un beslendiği bilgi kaynaklarının küçük yaşlardan itibaren tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ilimleriyle örülmüş olması, bu ilimlerdeki yetkinliklerinden dolayı medrese hocalığı yapması, fıkıhta kazandığı yetkinliği nedeniyle kadılık görevlerinde bulunması, Müslüman devlet adamlarına danışmanlık içeren yardımcı hizmetlerde bulunması onu bir ilim adamı olarak Müslüman kimliğinden kopmadan çok yönlü bir bilim insanı konumuna taşımamakta mıdır? Araştırmamızın hipotezlerinden biri olarak İbn Haldûn; asabiyet, hadâret, bedâvet gibi kavramsal çerçevesi olan umran ilmini bir disiplin olarak teklif etmiş; tıpkı diğer ilimler gibi tarihin de usulü olan bir ilim olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bütün bunları metafizik bir kabulle, Müslüman bir âlim olarak öne sürmüştür. Günümüz tabiriyle ifade etmek gerekirse "disiplinler arası" ya da "interdisipliner" yaklaşıma daha uygun bir ilim adamı olduğunu söylemek daha doğru olacaktır. Dolayısıyla aydınlanmacı bir bağlamda, indirgemeci ya da eklektik yaklaşımlarla onu ve görüşlerini değerlendirmek hatalı bir yaklaşımdır. Bu bağlamda ana hatlarıyla söz konusu hipotezlere dayanan çalışmamızın, sınırlayıcı yaklaşımlardan sıyrılarak İbn Haldûn'a dönük daha öz, içeriden ve onu daha doğru tarif eden bir okumaya fırsat sunacağı ümit edilmektedir.

İbn Haldûn'un düşüncelerinin şekillenmesinde ve kendisine has kavramlarla nazariyesini müşahhas kılmasında Hz. Muhammed'in hayatının, sünnetinin ve

nebevî ölçülerinin ne denli bir etkiye sahip olduğu hususu müstakil bir araştırma alanına meydan vermektedir. Bu itibarla çalışma kapsamında;

- İbn Haldûn düşüncesinde, İslâm Peygamberi olan Hz. Muhammed'in nasıl bir konumda yer aldığı tespit edilmeye çalışılmıştır.
- Nazariyeleri bağlamında (ilm-i umrân, asabiyet vb. kavramlarında) Hz. Muhammed'e dair tasavvurun keyfiyeti ve mahiyeti (fikirlerinde ne şekilde karşılık bulduğu) gibi hususlar araştırılmıştır.

Araştırma kapsamında *el-İber*'in siyer bölümü ile söz konusu eserin bir bölümü olmakla birlikte hemen herkesin ayrı bir eser olarak değerlendirdiği *Mukaddime* bölümü merkeze alınmıştır. Müellifin Hz. Peygamber tasavvuruna dair yaklaşımlarını daha açık ortaya koyabilmek adına *et-Tâ'rîf* gibi eserlerinden konu başlığı bakımından önemli görülen bazı rivayet ve hadiseler de istisnai olarak yer verilmiştir. *el-İber* ve *Mukaddime* odağında, Hz. Peygamber anlayışına ilişkin yer verdiği hadiseler ve ona atfettiği hususlar bizzat kendi metinleri esas alınmak suretiyle belirlenmeye çalışılmıştır. Kaynak ve muhteva kullanımı, müellifin ne ifade ettiğini ve onu ne şekilde beyan ettiğini bir bütün olarak ortaya koyma gayretiyle şekillendirilmiştir. İbn Haldûn fikriyatına ilişkin doğru ve bilimsel bilgilendirmeyi yapabilmek adına -yer yer uzun pasajlar hâlinde de olsa-kendi eserlerinde yer alan ilgili bölümler alıntılanarak pasajlar hâlinde nakledilmiştir. Bu suretle söz konusu bölümlerde araştırmacı olarak değerlendirmelerimiz zikredildiği gibi ikincil kaynaklardan yararlanmak suretiyle ilgili pasajlara dönük alan uzmanlarının tespit ve değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

"İbn Haldûn'un siyer anlatımı nasıldır? Hz. Peygamber'in ismet sıfatına ilişkin yaklaşımı nasıldır? Kronolojik siyer mi; konulu siyer mi yoksa bunları da içine alan bir yöntemle mi siyer yazıcılığı yapmıştır? *Mukaddime*'deki Hz. Peygamber tasavvuru ile *el-İber*'deki peygamber tasavvuru bir bütünlük arz ediyor mu?" kabilinden sorular çalışmanın diyalektiğini oluşturmaktadır. Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin temel konular ile İbn Haldûn'un tarih yazıcılığı hakkındaki düşüncelerinden hareketle mezkûr sorular etrafında müellifin Hz. Peygamber tasavvuruna yer verilmiştir.

Bu çalışmanın belki de en önemli sorgulama alanlarından birisi, İbn Haldûn gibi bir tarihçinin *Mukaddime*'de ortaya koyduğu tarih metodolojisini siyer ilminde ya da genel tarih yazıcılığında ne ölçüde uyguladığının belirlenmesi olacaktır. Zira İbn Haldûn'un tarihî olayları *Mukaddime*'de ortaya koyduğu esaslara uygun ve tenkitli bir şekilde yorumlayıp yorumlayamadığı ve tarih yazımıyla ilgili teorisini eserine uygulayıp uygulamadığı ehline tartışılan bir konu olmuştur. Çalışmada söz konusu teori-pratik boyutunun müellif tarafından ne denli uygulandığı irdelenmiştir. İlintili olarak eserlerindeki üslup birliği ve metodolojisi incelenmiştir. Aynı şekilde tarihçiliğin esaslarını çağına göre

ileri bir kavrayışla ele alan İbn Haldûn'un, *Mukaddime*'de tarih yazıcılığına dair belirlediği ilkeleri siyer ilminde ne denli uyguladığı ve nasıl bir usulle siyer yazıcılığı yaptığı ele alınmıştır.

İbn Haldûn, bir düşünce sisteminin ya da bir disiplin olarak ilm-i umrânın kurucusu olarak kabul edildiğinden araştırma yönteminde, onun umran nazariyatı çerçevesinde değerlendirmelerde bulunabilmek adına tûmdengelim; İslâm tarihi ve siyerle ilgili içerikte yer verilecek olaylar ve İbn Haldûn'un beyanları çerçevesinde bir bütüne ulaşabilmek için ve kendisinin de genel yöntem olarak benimsediği tikellerden tûmellere ulaşma prensibi çerçevesinde, tûmevarım yöntemleri kullanılmıştır. Yine bir disiplin olarak İslâm tarihinin araştırma yöntemleri de esas alınarak konuya ilişkin tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Çalışmamızın *Birinci Bölüm*'ünde İbn Haldûn'un hayatı ve ilmî kişiliği; özellikle Müslüman bir âlim olarak değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapan hususlar; Hz. Peygamber anlayışına kaynaklık teşkil eden unsurlar işlenmiştir.

İkinci Bölüm'de nübüvvetin ispatı bağlamında peygamber tasavvuru; *Üçüncü Bölüm*'de ise peygamberin beşerî münasebetleri bağlamında İbn Haldûn'un Hz. Muhammed tasavvuru ele alınmıştır. Bunlara dönük ele alınan başlıklarla ilgili - gerekli görülen yerlerde-genel tarihî/ansiklopedik bilgilendirme yapılmış; akabinde bizzat İbn Haldûn'un ifadelerini içeren pasajlara yer vermek suretiyle ilgili başlık ele alınmıştır. *Sonuç* kısmında ise her iki bölümün hûlasası sadedindeki çıkarımlar maddeler hâlinde zikredilmiştir. Çalışma, araştırma boyunca yararlanılan bilimsel metinleri ihtiva eden *Kaynakça* ile nihayetlendirilmiştir.

Kaynak kullanımı bakımından çalışma boyunca İbn Haldûn'un eserlerinin Arapça asıllarına müracaat edilmiştir. Bunların içerisinde özellikle *Mukaddime*'nin el yazmaları içerisindekilere kıyasla mevcut nüshalar içerisinde tam metni içermesi bakımından Abdullah Muhammed Dervîş'in Arapça neşrine müracaat edilerek "MD" şeklinde kısaltılmıştır. Karşılaştırmalı Türkçe metin olarak ise yine orijinal metne yakınlığı bakımından ve mütercimnin kapsamlı şerhlerini de barındırmasından ötürü Süleyman Uludağ çevirisine başvurulmuş ve dipnotlarda "MU" şeklinde kısaltmayla kaynak gösterilmiştir. Ayrıca müellifin biyografisi ile ilgili başlıklarda yoğun olarak otobiyografisi olan *et-Ta'rif* isimli eserinden istifade edilmiştir.

Çalışmamız muhtevası bakımından özgünlüğü açısından gerek siyer alanında gerek bir disiplin olarak İslâm tarihi alanında yapılan çalışmaların ilklerinden olma özelliği taşımaktadır. Bu yönüyle literatüre özgün bir katkı sunacağı umulmaktadır.